

MED ŠTIRIMI STENAMI

DRAMA V TREH DEJANJIH – IVO BRNČIĆ

O S E B E :

Franjo Galè, upokojen uradnik;
 Marija, njegova žena;
 Andrej } njegova sinova;
 Pavel }
 Stana, njegova hči;
 teta Ema;
 Ančka, služkinja pri Galetovih;
 zdravnik.

Godi se v sedanjosti, proti koncu novembra, v enem samem popoldnevu. Drugo dejanje slabo uro po prvem, tretje pod noč, nekaj ur pozneje.

Predsoba (hala) v prvem nadstropju majhne enonadstropne hiše — središče stanovanja, prostor, ki služi po potrebi tudi za jedilnico. V ozadju na sredi stopnišče: leve stopnice v pritličje, desne, še nedokončane stopnice v mansardne prostore. Poleg stopnišča na desni strani vrata v Stanino sobo. Na desni okno, potem nevelika knjižna polica in nato spredaj malce vzvišena alkova z garnituro, ki sestoji iz treh naslanjačev in mizice. Na levi dvoje vrat: zadaj v sobo obeh Galetovih, spredaj v sobo tete Eme. Na levi zraven stopnišča omara za namizno posodo, na kateri je ostala še od kosila steklenica vode s kozarci. Na sredi še nepospravljena miza s stoli, na mizi razgrnjen časopis. Velika starinska ura z uteži. Na stenah nekaj podob: po večini izrezki iz starih nemških ilustracij. Do naravne velikosti povečana, kolorirana fotografija starega Galeta v avstrijski uniformi. Na knjižni polici v stoječih okvirjih družinske fotografije iz preteklih časov. Vse je nekam zasilno, neudobno, nedomače. — Zunaj puščoben, mračen popoldan v zgodnji zimi. Pod okni od časa do časa žalostno lajanje dolgočasnega psa.

Vsebinska prvega dejanja: Pod mrtvo gladino dozdevne ustaljenosti, v kateri je preživela družina Franja Galeta v senci nedotakljive avtoritarnosti hierarhičnega družinskega reda dolgo vrsto let, se prično pod pritiskom posebnih okoliščin nenadoma ostriti doslej na videz urejeni odnosi. Stari Galè je z gradnjo lastne hiše, kamor se je hotel pod starost umakniti pred življenjem, zabredel v dolgove. V paničnem strahu pred polomom računa na dediščino po teti Emi, histerični, kolerični, tiranski starki, ki živi pri hiši že deset let in ji je baje po njenem očetu, davčnem zakupniku v nekdanji Avstriji, ostalo znatno imetje. Ema, ki se ji Gale kljub vsej svoji avtoriteti iz neznanih vzrokov nikoli ni upal postaviti po robu, je zadnje čase bolehnja; ali iz babjevernega strahu pred smrtjo se trmasto upira vsakemu zdravljenju, k čemur pa je Gale niti posebno ne sili. Oba Galetova, ki bi naposled vendar že hotela vedeti nekaj več o zapuščini, oprezujeta za neko Emino skrinjico, v kateri slutita njene dokumente. Gale postopoma izgublja živce, njegovo napetost še poveča nenadni in njemu nerazumljivi prihod starejšega sina Andreja, ki je zaradi spora z očetom (bil je zavoljo politike zaprt) pred šestimi leti odšel zdoma in čigar pronicave kritičnosti se Gale podzavestno boji. Tudi se Gale zaveda, da bi Andrejeva prisotnost ne mogla ostati brez vpliva na mlajšega sina Pavla in hčer Stano, uradnico, ki si je z navidezno, igrano

brezbriznostjo edina priborila v družini bolj ali manj znosen položaj. Galetova stopnjevana živčna razrvanost se izraža v čedalje agresivnejšem nastopanju proti Pavlu, nevrotiku in zapoznelem pubertetniku, ki je zavoľjo ponesrečenega izpita opustil studije na univerzi in je že dve leti brezposeln. Pavel živi v stalnih spopadih z očetom, ki mu vedno nestrpneje očita njegovo zavoženo eksistenco; napetost med njima se bliža kulminaciji; ko izve Gale za neki Pavlov izgred v pijanosti, zaradi katerega je bil obsojen po cestno-poličijskem redu, mu ponovno zapreti, da ga bo pognal iz hiše. — Tedaj postane teti Emi nenadoma slabo. Prenesejo jo v njeno sobo. Pavla pošljejo telefonirat po zdravnika. Stara Galetova pograbitna priložnost — zdaj bi bilo mogoče pojasniti skrivnost Emine skrinjice. Pavel se vrne, sreča služkinjo Ančko. Po kratki, burni sceni med njima zbeži Ančka v Emino sobo, kamor jo kliče Galetovka, da bi teto Emo pripravili na zdravnikov prihod. V svoji zmedenosti razjezi Ančka starko, ki zbesni, jo zgrabi za lase in jo tako nesrečno trešči ob zid, da se ji lasnica zapiči v glavo. Ančka obleži v nezavesti. Preneso jo v njeno sobo. Andrej priteče, izprašuje Stano, kaj se je zgodilo, in Stana pove, da se ji je Ančka razodela — nosna je. Pavel omahne; z izgovorom, da mu je slabo, se umakne v svojo sobo. V hiši popolna zmeda. Beganje, nesmiselno kričanje, na vrtu laja pes. Skrita, komaj še zatajevana nervoznost zadržti v Stani skoraj fizično: »Kako laja ta pes! Že ves popoldan tuli! Neznosno! To bedasto, topo, brezumno lajanje v zrak!«

DRUGO DEJANJE

Ko se dvigne zavesa, sedi Andrej s cigareto med prsti v naslanjaču, tiho žvižga in tolče v taktu s peto ob tla. Zadnji preliv izzvenijo v prostoru. Andrej je koščen, visok, fizično malce utrujen človek osem in dvajsetih let; v vsem njegovem vedenju in zlasti v prožnih, preciznih kretnjah se izražata hkrati udržana premišljenost notranje zelo organiziranega človeka in neka nagonška, animalna čuječnost, ki se dolgo skoraj rezko odbija od hladne, razumske obvladanosti njegovih izjav. — Tišino na odru moti edinole šumenje dežja, ki udarja ob steklo, piš vetra in pesem vode v nevidnem žlebu. Andrej oprezno pristopi k oknu, odgrne s strani zaveso in gleda ven. Odstopi, si pomane obraz, gre z dlanjo preko čela, zakoplje roke v žepe in rožlja s ključi; potem se jame z dolgimi koraki in s tihimi, nemirnimi kretnjami velike mačke sprehajati iz kota v kot. Postane pred Galetovo sliko in jo precej dolgo opazuje; potlej stopi h knjižni polici, jemlje drugo za drugo fotografije ter jih ogleduje. Nestrpno odloži zadnjo. Nato znova isto tiho kroženje po prostoru, obtipavanje predmetov z očmi in rokami. Hlastno potegne nekaj dimov iz cigarete, jo z nejevoljno kretnjo nedokajeno vrže v pepelnik. Nazadnje se trudno spusti v naslanjač, se nasloni na komolec, si ruje s prsti po laseh, Zeha, se preteguje. — Po stopnicah navzdol pride Pavel — bleđ, razmišljen, tih. Pavel je malce šibak plavolasec tri in dvajsetih let, z naočniki, raztresena in nervozna figura.

ANDREJ: O! Že zdrav?

PAVEL (prisiljeno): Je že minilo. Nič posebnega. Samo glava me še boli. Prosim te ... imaš cigareto? Že dva dni nimam nič kaje ...

ANDREJ: Če te glava boli? Ne vem, ali je to pametno.

PAVEL: Ah, saj ni nič. Daj, prosim.

ANDREJ: Kakor misliš. (Mu ponudi, vzame tudi sam.) Prosim. (Prižiga.) Od očeta nikoli nič ne dobiš?

PAVEL: Kje neki! — Hvala. — Prej sem imel instrukcijo, zdaj pa sem ostal brez vsega, še za cigarete nimam.

ANDREJ (vstane): Če hočeš... (Mu stisne v roko bankovec.) Za prvo silo. Dal bi ti več, oprosti, pa nimam.

PAVEL (v zadregi, odstopi): Ne... tako nisem mislil... Ne vzamem, slišiš! To ne gre... Saj sam nimaš... (Tišči denar nazaj.)

ANDREJ: Ne uganjaj ceremonij, te prosim, pa spravi.

PAVEL (stopi k oknu, čez čas s težavo): Če misliš... Hvala...

(Odzgoraj pride Galetovka, debelušna, brezizrazna matrona v domači halji — potrta, zmedena, razmršena. Neodločno stoji na mestu, mečka rob svoje halje, se nemirno ozira.)

ANDREJ: No, mama, kaj je? Kaj se pa tako držiš?

GALETOVKA: Zdravnik... je še notri?

ANDREJ: Seveda je, kje pa naj bi bil.

GALETOVKA: Moj bog... (Sede, si podpre glavo, skoraj cmeravo:) Kaj vse ne pride nad človeka! Pa vse naenkrat! Tako sem trudna...

ANDREJ: Saj se ni vendar nič posebnega zgodilo.

GALETOVKA: Kako — nič posebnega? Taka polomija...

ANDREJ: Teta je vendar bolna že delj časa, na to komedijo bi že morali biti pripravljeni. Tole z Ančko pa tudi ni prvi kraval v hiši, ne? In zakaj polomija?

GALETOVKA: Ti se zmerom samo norčuješ. Nikoli ti ni bilo nič do nas, saj vem. Čisto brez srca si... Če teta umre in nič ne ostane po njej, bodo spet sami stroški...

ANDREJ: Kako pa veš, da ne bo nič ostalo?

GALETOVKA: Saj... saj nisem nič rekla... Jaz... jaz... papa hoče... Tako je siten... Vsega mi je že zadosti... Moj bog, kaj bo, tako se bojim...

ANDREJ: Kaj hoče papa? Česa se bojiš? Kakšne skrivnosti pa imata?

GALETOVKA (prepadeno): Kakšne skrivnosti?

ANDREJ: Ne vem. Vprašujem. — Ali je s teto tako zelo narobe?

GALETOVKA (z ihto): Vse je narobe!

ANDREJ: Pa saj zdaj se je boste menda rešili, potem je vse v redu, ne?

GALETOVKA (vstane): Molči! Molči! Kaj me dražiš! (Stoji še nekaj trenutkov, nato steče v Emino sobo.)

PAVEL: Kaj pa imaš od tega, da jo strašiš?

ANDREJ: Jaz je nisem strašil. To je že s seboj prinesla. (Stopi k oknu.) Zdi se mi, da boste tukaj doživeli še čudne reči. (Premolk, nato porogljivo:) Tetina mačka in papagaj sta leta in leta živela v lepem prijateljstvu, kakor se za živali takih starih devic spodobi. Ná, prav zdaj, v odločilnem trenutku, pa ti pade mačku v glavo, da gre — hop! — in kar na lepem zadavi papagaja! Kakšna komedija je bila! Teto je skoraj kap zadela. Menda bi jo manj prizadela smrt kogarkoli izmed nas kakor ta papagajev konec. Papagajeva smrt utegne postati njena smrt. Groteska! (Se obrne.) Kako smešno je vse to!

PAVEL: Kaj smešno — neznosno je! (Se prestopi, nenadoma na videz brezbrizno, ne da bi pogledal Andreja:) Kako pa je tam?

ANDREJ: Kje?

PAVEL: No... kaj je z Ančko... s služkinjo?

ANDREJ: Ne vem. Menda ji je že dobro.

PAVEL (s težavo, z narejenim mirom): Kaj... kaj pa je Stana prejle pravila?

ANDREJ: Nisi slišal? Baje je v drugem stanu.

PAVEL: Tako... Da... Kaj bo pa zdaj, kaj misliš? To ji lahko škodi, da se je pobila...

ANDREJ: Kako škodi?

PAVEL: Tako... Včasih se zgodi... Morda bi bilo pa zanjo to še najboljše...

ANDREJ: Ne, nič se ni zgodilo. — Kaj te pa to tako zanima?

PAVEL: Mene? Ne... nič me ne zanima... Samo tako vprašujem... (Premolk.) Bogve... bogve, kaj bo zdaj... (Sede, skoraj pade v stol, zakoplje glavo v dlani.) Moj bog, kako me boli glava...

ANDREJ: Ti je pogostoma takole slabo?

PAVEL: Da... pogostoma.

ANDREJ: In nič ne storiš?

PAVEL: Kaj pa naj storim? Oni dan sem bil pri zdravniku.

ANDREJ: Je še zmerom tako, kakor svoje čase?

PAVEL: Še zmerom. Slabo spim, cele ure ne morem zaspati. Včasih mi kar nenadoma omrtvi roka ali noga, nič ne čutim... to je grozovito... Potem gre kar naprej — zmeraj enako — na ustnice, nos, jezik, grlo... Včasih mi odpove vid — tako, da vidim samo pol predmeta ali pa mi vse migota pred očmi... Najhujše je, kadar me zapusti spomin. Besede pozabljam, najnavadnejše misli ne znam več izraziti...

ANDREJ: Se ti to dostikrat zgodi?

PAVEL: Ne, to s spominom ne... Pred leti mi je postalo slabo v šoli. Menda sem četrt ure sedel v klopi in se učil na pamet, da bi mogel povedati profesorju: »Slabo mi je, slabo mi je...« Vse sem pozabil, celo besedo »slabo«. Nekoč poprej pa sem za celi dve uri pozabil pisati. Nobene črke nisem več poznal.

ANDREJ: Hm... In kaj ti je rekel zdravnik?

PAVEL: Da je to zelo redek primer. Sicer pa da ima polovica nas mladih slabe živce, je rekel. Predpisal mi je nekakšna sredstva za spanje in okrepitev — dosti ni zaleglo. Rekel je, naj bi se s sportom ukvarjal. Da bi moral ves način življenja spremeniti.

ANDREJ: In kaj pravijo gospod papa na vse to?

PAVEL: Nič. Zadnjič me je nahrulil, da sem degeneriran. S histerikom me pa sploh stalno pita. Na tihem me ima najbrž za simulant.

ANDREJ: Jasno, to je za njegove možgane vse preveč komplicirano. (Se prestopi, po premolku:) Ne zameri, Pavel, ampak... ali se ti ne zdi, da v tej hiši ne živiš zdravo? Vse kaže, da tu s tabo kratko in malo nihče ne računa kot s človekom, da si nisi znal v tej hiši nikdar pomagati z lastno voljo...

PAVEL: Beži no, lepo te prosim! Očetova volja je tu zakon, in amen.

ANDREJ: Dragi moj Pavel, menda se mu ne podrejaš iz kake sinovske pietete? Redi te, hrani, oblači, odvisen si od njega — to je vsa skrivnost.

PAVEL: Trideset let je starejši od mene, on je oče, jaz sem sin, nikoli me ni razumel in me nikoli ne bo. Še zdaj živi za trideset let nazaj, misli tako, kakor so takrat mislili, še čevlje in hlače in ovratnike nosi takšne, kakor so jih takrat nosili. To je stara pesem, jaz sem od danes, on je od včeraj, tu ni mogoče ničesar storiti...

ANDREJ: Torej stara pesem o očetih in sinovih. Da, po domače pravijo temu tudi tako. Ampak meni se zdi, Pavel, da je tole, kar se tukaj godi, mnogo širša stvar. Takih familij je milijon! Ne vidiš, da postanejo takile gospodje papani despoti, kadar začno njihova cesarstva z vso svojo avtoritarnostjo lezti narazen? Ne vidiš, da se ta človek danes bori za neko fikcijo svoje veljave, da gre samo še za nasilno vzdrževanje nekega videza? Ne vidiš, da je to bolan človek? Ne vidiš, da je bolan zato, ker je ves ta njegov svet zlagan in nezdrav?

PAVEL: Sama teorija! Predavaš kakor kak profesor.

ANDREJ: To ni teorija, bratec, to so zelo zelo vsakdanja dejstva. — Ali ne vidiš, da vse to tvoje otepanje nima nobenega smisla? Ne vidiš, da te bo vrag vzal, če boš še dolgo tu ostal?

PAVEL: Kaj vzal! Saj me že jemlje... Kaj mi pripoveduješ, saj vem sam. Tu ni mogoče ničesar storiti, jaz ne morem nič...

ANDREJ: Dokler je človek še malo živ, Pavel, mu je zmeraj prihranjena trohica soodločanja v lastnem življenju. Veš, človeku je mogoče vzeti vse, pameti in volje mu pa ni mogoče vzeti... So stvari, ki jih človek mora storiti, so pa tudi take, ki mu jih nihče ne more preprečiti...

PAVEL: No, prosim, kaj naj napravim, to mi povej, prosim.

ANDREJ: Ali ne čutiš, da morda le ne spadaš sem?

PAVEL: Kaj mi pomaga, če čutim? Kdo se za to briga? Kaj pa naj storim? Naj grem? Kako? Kam? Na cesto?

ANDREJ: Če treba, tudi na cesto.

PAVEL: Da, da, da, kakor da je to najpreprostejša stvar, ostati čez noč brez vsega na cesti! Kako pa naj živim?

ANDREJ: Če bi se bil jaz pred šestimi leti tako spraševal, bi še danes čepel tu kakor ti.

PAVEL (vedno bolj živčno): Ti si ti, jaz sem jaz! Kaj veš ti, kako je z mano! Vse to so same besede.

ANDREJ: Za tistega, ki nečesa noče razumeti, so besede kajpak zmeraj samo besede.

PAVEL: No, prosim, pa mi povej, kaj naj storim.

ANDREJ: Vidiš, odločitev je kaj vredna in je zares odločitev samo, če se s a m orientiraš, če se s a m odločiš in če s a m prevzameš vso odgovornost zanjo. Ti pa siliš vame, naj ti ko kakšen horoskop predpišem tvoje ravnanje.

PAVEL: Kako pa naj bi živel, če pojdem odtod, mi še zdaj nisi povedal.

ANDREJ (se sprehodi, po premolku s poudarkom): Življenje je treba znati pograbit, Pavel, če hočeš kaj dobiti od njega. Stvari so same po sebi brezbrizne, v življenju si je treba vse izsiliti, toda treba je dati tudi samega sebe, za to gre. Najin gospod papa, na primer, je bil v življenju tudi na svoj način agresiven. Toda samega sebe ni dal nikoli niti trohice, in zato mu je tudi vsa spekulacija spodletela. Ti, vidiš, ti si se pa zabubil v svojo pasivnost, se pritožuješ in zabavljaš, pa se niti ne vprašaš, ali bi se znabiti le ne našel kakšen izhod iz vsega tega.

PAVEL: Zame ni nobenega izhoda. Kje pa so tiste tvoje stvari, ki naj bi jih jaz pograbil?

ANDREJ: Med temi štirimi stenami jih gotovo ni, dragi moj Pavel. Ampak, Pavel, to stanovanje ni svet! Ta hiša je tako neznansko majčken delček življenja — kako je mogoče po njej sklepati, da ni nikjer nič takega, zaradi česar je vredno živeti? Glej, meni ni bilo nikoli lahko v življenju, toda vendar... Zmerom sem bil vesel, da živim. Okoli nas je toliko življenja, toliko dogodkov! Kaj vse doživljamo! V žabji mlaki stojimo — pa kakšen svet se nam odpira, kakšne možnosti, kakšen čas! Samo iskati je treba, doživljati, življenje je treba piti! Dejanje, samoodločba, Pavel — to je svoboda! In ta svoboda je radost, je ves smisel življenja! Življenje je dragocenost, Pavel, je sreča — kljub vsemu!

PAVEL (stopi k oknu v ozadju in gleda ven.)

ANDREJ: Vidiš, Pavel, vse to je navsezadnje tvoja privatna stvar, toda naposled sem vendar tvoj brat in, če hočeš, zaveznik. Oče te je vzgajal, kakor je mislil, da je edino mogoče in prav. Če je imel smolo in je iz vsega nastalo čisto nekaj drugega, kakor je pričakoval — to zdaj ni važno. Dosegel pa je to, da te je čisto odrezal od sveta. Tebi sploh ne pride na misel, da bi bilo mogoče živeti še kje izven te hiše. Doklej pa misliš, da more vse to še trajati? Prava tutka si že zdaj, kakor goba si mehak —

PAVEL (izbruhne, cepeta, kriči): Tutka... goba! Molči, te prosim, molči! Vsi me samo grizete, prekleto, ste vsi obsedeni? Tega ne prenesem, kaj vrtaš vame, pri miru me pusti, pojdite se solit vsi skupaj...

ANDREJ (ga ostro opazuje, mirno): Pri moji veri, da si čuden, Pavel!

PAVEL: Čuden... čuden! To je vse, kar mi veš povedati! Kakšen pa naj bom v tej hiši? To je opazovalni oddelek, ne pa stanovanje! Kaj veš ti, kaj pomeni ta večni pritisk! Prej v šoli! Zdaj doma! Vsa leta! Zmeraj so vse najslabše pričakovali od mene, nikoli mi niso priznali, da bi bil kaj vreden. Zato, ker sem prinesel domov tri ali štiri popravljalne izpite, so za večne čase napravili čez mene križ! Samo strahovanje, obsojanje, nikdar niti senčice razumevanja! Nikoli nisem smel po svoji volji niti misliti, še želeli ne! Tu sploh ne smeš niti pomisliti, da bi kdaj zaživel svobodno, po svoje... In če si enkrat samkrat poskusil, se moraš pretolči skozi toliko zaprek, tako na skrivaj moraš... vse se ti tako

strašno izpridi... pokoplje te, ča sam ne veš kdaj... Kdo se ne bi napil, če mora živeti tukaj? Včasih bi najrajši vse razbil... (Se prekine, se zagrabi z rokami za glavo, gre v ozadje in se izmučeno nasloni na omaro. Molc.)

ANDREJ (stopi k oknu): Eh, da... Vem, vem... (Premolk; neka zadrega visi v zraku; nato tiho, počasi): Sneg z dežjem, blato — fej, kakšen dolgčas! Kako ozke so te ulice... Tamle se prerekata dva pijanca — obupna vsakdanjost v tem kraju. Ko dva psa lajata drug v drugega — vsi ljudje lajajo tu drug v drugega ko mokri, umazani psi... Brozga sega do sten, vse je vlažno, plesnivo, vse leze nekam v zemljo... Prejle sem gledal tistole očetovo avstro-ogrsko sliko in tiste paradne družinske fotografije — kar streslo me je... (Sede, si z nemirnimi kretnjami prižge cigareto, hlastno kadi.) Da, da, prav imaš: tu se človeku vse izpridi... Spominjam se, ko sem bil še fant — kako je tisti pritisk, tisto skrivanje ležalo na meni... Cele noči se kakor v vročici premetavaš po postelji, pred tabo pa same nage ženske...

PAVEL (se zastrmi kakor uročen v Andreja): Kaj... (Premolk.)

ANDREJ: Vsa ta leta sem trdo živel... Toda miren sem bil... Zdaj pa spet postajam nervozen. (Se strese.) Eh, da, tu človeka tako temeljito pokvečijo, da stare rane še po letih znova zabolijo... Kako moreš tu zdržati, Pavel?

PAVEL (počasi pristopi, tiho): Kaj pa hočem?

ANDREJ (umerjeno kakor doslej, a s posebnim, toplim poudarkom): Pretrgati, pretrgati, to je edina prava beseda, Pavel. Na zunaj in na znotraj pretrgati.

PAVEL: Vem... vem... Toda za to mora biti človek zdrav... Jaz... jaz nisem zdrav človek...

ANDREJ: Ta hiša, Pavel, to tvoje življenje tukajje, ali ni to tvoja bolezen?

PAVEL (si krčevito lomi prste, si grize ustnice, govori napol jecljaje, v hlastnem šepetu): Saj... saj imaš nemara prav... Saj bi šel... Pa še kako rad bi šel... Saj je vse tako jasno... tako strašno jasno... Toda... ravno zato je tako težko...

ANDREJ: Misliš, da je bilo z mano dosti boljše, ko sem šel odtod?

PAVEL: Ne to... Saj... saj ni samo to... To ni vse... Še... še nekaj je...

ANDREJ (gleda pozorno Pavlu v obraz, počasi): Še nekaj?

PAVEL (srepi kakor fasciniran v Andreja): Da... še nekaj...

ANDREJ: Ti lahko pomagam? Povej.

PAVEL (molči, strmi v Andreja; krčevita mimika.)

ANDREJ: Ne moreš povedati?

PAVEL: Da... da...

ANDREJ: No?

PAVEL (molči.)

ANDREJ (počasi): Se to morda tiče še koga drugega?

(Premolk. Pavel sede, si podpre glavo z rokami; nazadnje dvigne obraz. Toda preden utegne izpregovoriti, se zaslisiho na levi glasovi; Andrej se ozre, se nameri proti zgornjim stopnicam, a se nenadoma ustavi, se trenutek neodločno ozira, potrka v naglici na Stanina vrata in takoj vstopi. Skozi odprta vrata je videti Stano, ki mu gre nasproti. Je to pet in dvajsetletna brunetka dokaj prijetne, a ne posebno izrazite zunanjosti; na videz indiferentna, vase popolnoma zaprta, dozdevno hladna osebnost.)

STANA (odznotraj): Kaj pa je?

ANDREJ (odznotraj; naglo): Zdravnik odhaja. Ne govori, prosim. Stopi ven in pusti vrata priprta.

STANA: Kaj pa to pomeni? Zakaj to skrivanje?

ANDREJ: Prosim te!

(Videti je, kako jo nalahno potisne skozi vrata. Stana se skraja začudena upira, potem se vda. Vse to se zgodi zelo hitro. Ta hip prideta iz Emine sobe zdravnik in Galetovka. Ob prvih glasovih se na spodnjih stopnicah pojavijo Gale.)

GALETOVKA: Franjo! Franjo!

ZDRAVNIK: Torej, kakor sem dejal, gospa: nobenega vznemirjenja. Mir ji je brezpogojno potreben.

GALE (pristopi; šestdesetletnik, tipična uradniška fiziognomija iz predvojnih časov; plešast, rumen, pedantski, pretirano resen, neroden; je zelo nemiren, govori pridušeno): Gospod doktor... kako je...?

ZDRAVNIK: Gospa... gospodična je živčno nekam... nekam razburljiva je videti. V tem stanju ji utegne škodovati vsaka malenkost. Srce deluje popolnoma neredno...

GALE: Čisto nenadoma jo je prijelo.

ZDRAVNIK: Torej, tišina in svež zrak. Oprostite... kar se tega tiče... ne bi dejal, da je v tem oziru pri gospodični idealno...

GALETOVKA: Saj smo zračili, gospod doktor. Veste, malce trmasta je...

GALE (jo prekine): Star, nadložen človek, gospod doktor, kaj hočete... Svoje muhe ima... Bojim se, da bi se razburjala... Saj ste videli — še vas je tako čudno sprejela... Upam, da niste zamerili...

ZDRAVNIK: Treba ji je pač dopovedati... Zastran zdravil... tule, prosim. (Izroči Galetu listek.) Kje sem že pustil svoj plašč?

GALE (ga zadrži): Gospod doktor... kako mislite... ali bo... Hočem reči... ali je kaj upanja? Meni se zdi... Ne vem, kako je sploh ta zadnji napad prebila... Povejte odkrito, prosim...

ZDRAVNIK: Če prebije brez komplikacij današnji dan, je verjetno, da ne bo nič hudega... Predvsem pa bi si sama morala dati miru.

GALE: Da, da, da, saj to je tisto.

GALETOVKA: Nimate pojma, gospod doktor, kako težko je ž njo...

GALE (jo prekine): Torej mislite, da ne bo... da bo...?

ZDRAVNIK: Človek lahko zmerom upa, seveda. (Se odpravlja.)

GALETOVKA: Še dekle če bi pregledali, gospod doktor.

ZDRAVNIK: Ah, da, čisto sem pozabil! Kam pa, prosim?

GALETOVKA: Semle, prosim, gospod doktor!

GALE: Pavel, tu imaš recept in denar, pojdi v lekarno. (Dá oboje Pavlu.)

(Galetovka odvede zdravnika po stopnicah navzdol. Gale stoji. Iz Stanine sobe stopi Andrej.)

GALE (gleda za zdravnikom, čez čas): Kaj pa ji je treba zdravnika... Zaradi tiste malenkosti...

ANDREJ (z glumaško resnobo): Jasno: simulira. Delati se ji ne ljubi. Služkinje zmeraj samo simulirajo.

GALE: Ti, ne začenjaj! Teta je bolna — —

ANDREJ: — in ti zato ne moreš kričati. Kakšna škoda, kaj? Sicer pa je to tvoj nauk. Saj si včeraj razkladal o brezposelnih, da jih je polovica takih, ki samo izrabljajo krizo in tako naprej. Rekel si, da je vse to samo zato, ker se je ljudstvo izpridilo, ker noče več strpeti na zemlji, ampak sili v mesto, ker hoče vsaka kmečka punca nositi klobuk in svilene nogavice.

GALE: Ti, slišiš, povedal sem ti že: vedi se spodobno ali pa se poberi! Kaj se nas držiš kakor klop? Samo zdražbo si prinesel. Človek živi v miru, ná, pa se ti naenkrat priklati odnekod in postavi vso hišo na glavo.

ANDREJ: No, v tej hiši je bil pa res že od nekdanj idiličen mir! Prej se niste nikoli prepirali, kaj?

GALE: Bedak. Kje pa se ne prepirajo? To je čisto nekaj drugega... To... to so čisto navadni, vsakdanji, miroljubni prepiri... Brez tega sploh ni familije. Vsi ljudje se prepirajo, pa kljub temu lepo živijo skupaj. Tako je življenje, pa ga ti spremeni, če moreš. Tole danes pa... saj to je že norjenje... take stvari se še nikoli niso godile pri nas.

ANDREJ: Veš kaj, če je v tej hiši koga vznemiril tako nepomemben človek kakor sem jaz, so že morali biti tu med vami vzroki za vznemirjanje — se ti ne zdi?

GALE: Ti... Lepo te prosim, pojdi po svojih trapastih opravkih, nas pa pusti pri miru.

ANDREJ: Sem ti zelo neprijeten? V splošnem, načelno, ali prav zdaj, s posebnim ozirom na situacijo?

GALE (plane nenadoma k Andreju, dvigne pest, skozi zobe): Molči, če ne —

ANDREJ: Oho! Kakšna huda kri! Pa tak star gospod. Pa menda vendar ne misliš —

GALE (ga zgrabi za prsi): Še eno mi zini — —

ANDREJ (mirno): No, zdaj je zadosti teh šal. Kakor dva paglavca se ne bova pretepala, gospod inspektor. (Ga odrine, mu obrne hrbet, stopi v alkovo.)

STANA: No, papa, ne razburjaj se, pojdi rajši.

GALE: Pusti me pri miru! Kaj pa misliš — —

STANA: Za božjo voljo, papa, ne razgrajaj. Drugi ljudje imamo tudi živce. Pojdi, prosim!

GALE (stoji nekaj časa brez besede, potlej se obrne, polglasno): Mu že pokažem... (Naglo odide v pritličje.) (Se nadaljuje.)

razmerju ni bilo oblaka. Toda Droogstopplom je bilo to nepojmljivo, to jim je bilo nemoralno, vse to je bilo v obraz njihovim vsakdanjim navadam. Trije ljudje naj žive v miru med seboj in naj se ljubijo z ljubeznijo, ki ni vsakdanja? Ne, to ni mogoče! Sorodniki so začeli nadlegovati Tino s svojimi obrekovanji, s svojimi grožnjami, dokler ni Tina onemogla v tem boju in zapustila Multatulija. L. 1870. je zbežala s sinom v Italijo. Multatuli tega udarca ni nikoli prebolel. Ko je Tina l. 1874. daleč proč od njega umrla, se je poročil z Mimi, ki mu je bila tovarišica do konca življenja. Po njegovi smrti je izdala pisma, ki nam kažejo Multatulija tudi v življenju takega, kakršen je bil v svojih spisih.

Umrli je 19. februarja 1887.

Ko je v »Havelaarju« na koncu spregovoril Multatuli sam, je vzkliknil:

»Da, hočem, da me bero! Hočem, da me bero državniki, katerih dolžnost je, da pazijo na znamenja časa... literati, ki bodo tudi morali nekoč pogledati v to knjigo, o kateri govore toliko slabega... trgovci, ki se zanimajo za dražbe kave... sobarice, ki si izposojajo moja dela za nekaj krajcarjev... generalni guvernerji v pokoju... aktivni ministri... lakaji teh ekcelenc... pobožni pastorki, ki bodo po stari šegi dejali, da sem se dotaknil vseomogočnega boga, ko sem se postavil samo v bran proti njihovemu bogu, ki so ga napravili po svoji podobi... tisoči in tisoči eksemplarjev iz rase Droogstopplov, ki bodo — medtem ko bodo še nadalje opravljali svoje posle na svoj znani način — najglasneje kričali, kako lepo je moje pisarjenje... poslanci, ki morajo vedeti, kaj se dogaja v velikem cesarstvu preko morja, ki pripada nizozemski državi...

Da, brali me bodo!«

Da, po petdesetih letih, ki so pretekla po njegovi smrti, ga bodo brali, toda ne poslanci, ne ministri, ne pastorki, ne Droogstoppli, temveč Javanci in pravi zavezniki Javancev, ki jih drugačna barva kože ne moti, da bi v njih ne videli sotrpinov.

MED ŠTIRIMI STENAMI

DRAMA V TREH DEJANJIH – IVO BRNČIĆ

ANDREJ (se nenadoma živčno obrne): Hahaha! Hahaha!
STANA: Kaj pa je?

ANDREJ: Ali nisi videla?

STANA: Kaj?

ANDREJ: Ne opazati ničesar, to je tudi način samoobrambe. Noj! Haha! Torej nisi opazila, kako se je ta častivredni gospod zapletal od same nestrpnosti, ali mu bo zdravnik povedal, da je tetki odklenkalo?

STANA: Ničesar nisem opazila. Ga nisem gledala. Ne zanima me.

ANDREJ: In kako je lagal, da jo je »čisto nenadoma prijelo«! No, zdaj se začno lepe reči! Deset let se je nabiralo! (Spremeni ton.) Koliko je tega tihega, skritega kriminala po teh naših spodobnih stanovanjih...

STANA: Da le moreš tako pretiravati! Nikogar ne branim, toda ti si krivičen.

ANDREJ: Ne, Stana, ne pretiravam, nisem krivičen. Kriminal ni samo tisto, kar spada pod paragraf. (Stopa iz kota v kot.) Vidiš, tale naš gospod papa se mi zdi kakor tisti rimski bog z dvema obrazoma.

STANA: Ne razumem te.

ANDREJ: Vidiš, med tema dvema obrazoma je prvi oficialen, za zunanjo uporabo, paraden. Ta je vselej neoporečen — standardno blago naše pristne domače, tradicionalne industrije veljakov in zaslužnih mož. Po smrti napišejo časopisi vsakemu nekrolog po grošu. Ali je pri nas sploh že kdaj umrl človek, ki ni bil kakorkoli zaslužen? Ni — ker ima vsak svoj oficialni obraz, in ta obraz je zaslužen zato, ker je oficialen, in oficialen zato, ker je zaslužen.

STANA: No, in?

ANDREJ: Počakaj, takoj ti bo jasno. Vidiš, poleg tega obraza premorejo ti gospodje še svoj lastni, privatni obraz. Toda ta po splošnem prepričanju in vrednotenju ni pravi, pravi je tisti oficialni, nepravi. Ta drugi, resnični obraz je samo za domačo uporabo med štirimi stenami — razen morda katerikrat v gostilni. Franjo Gale, inspektor v pokoju, zgledni borec, neutrudni delavec in poštenjak — to je ena plat. Druga pa je tale naš privatni gospod papa.

STANA: Daj no, daj! Zakaj pa tako grizeš v vse to?

ANDREJ (se ustavi): Zato, Stana, ker prav takile Galeti urejajo ta svet! Tile Galeti živijo sam bog vedi zakaj, trde, da je ta svet najboljši med vsemi, da je sploh edino možen, ne puste nikogar, da bi količkaj zadihal, da bi se premaknil samo za ped, so pravilo in avtoriteta, so življenje!

(Iz pritličja pride Galetovka in Gre v sobo tete Eme.)

STANA: In misliš, da boš s tem rogoviljenjem vse to spremenil?

ANDREJ: Jaz sam ne bom ničesar spremenil. (Premolk.) Ti ljudje so od resničnega življenja neskončno daleč, zato, ker ga ne razumejo, ker se ga bojijo, se zapirajo v svoja stanovanja kakor v betonske trdnjave in so napravili iz tega vrlino in načelo. Med temi stenami se znašajo nad svojimi bližnjimi za udarce, ki so jih dobili od življenja in mu jih ne znajo poplačati. Vsa razmerja so tu zasilna, zlagana, nerazrešena — in prav na tej nerazrešenosti je zgrajen ta njihov svet. Po preteklosti zmerom vzdihujejo, najrajši bi jo postavili v kot ko sveto podobo in lučko prižgali pod njo — zraven pa o njej nikoli nič jasnega ne povedo — jasno, saj imajo kaj skrivati! V prejšnjem stanovanju smo prebili dvajset let in vse je bilo samo za silo. Zdaj ste se preselili sem, z vso kramo ste natrpali te prostore, doma pa si niste znali ustvariti iz njih. Vrtna ograja spodaj je še zmeraj samo za silo, tele stopnice še zdaj niso končane... Stari bere svoj časopis, menda ni že deset let prebral nobene knjige, v gledališče se je zadnjikrat zalezal bogve kdaj, še v kino ne hodi — in misli, da je opravil

sploh vse, kar je na svetu mogoče opraviti. (Se ustavi pred knjižno polico, brska med knjigami in eno med njimi izvleče:) Jasno, še zdaj kakor takrat, ko sem odšel. (Bere:) »Izbrana dela — pesniške in igrokazne — Ivana Vesela-Koseskiga — finančniga svetovavca«. To so edina zbrana dela, ki jih premore. In še ta je po naključju podedoval.

STANA (z dolgočaseno): Kaj mi pripoveduješ vse to? Vse to že vem. Dokler še živim v tej hiši, hočem imeti svoj mir. Vse drugo me ne briga.

ANDREJ: Eh, Stana, prepoceni si hočeš pridobiti svoj mir.

STANA: Čemu bi se človek razburjal? Tu ni mogoče ničesar predru-
gačiti.

ANDREJ: Ne gre za to. Zate gre. V tej hiši, vidiš, živite popolnoma tuji ljudje. Na zunaj veste drug o drugem vse, oče pozna vse tvoje navade, ti veš o njem, kako je, kakšen je, kadar se brije, kadar zjutraj vstane in mu diši iz ust, sploh vse. To je tista zoprna intimnost po teh naših stanovanjih, ko hodijo ljudje drug pred drugim brez sramu v zmečkanih srajcah, v pižamah, krmežljavi in nepočesani, ko ve človek za vse sosedove raztrgane nogavice, za njegove umetne zobe in prebavne težave. In pod vsem tem se skriva toliko nasprotij, toliko sovražnosti! Med sabo si ne veste povedati nič, nobena čustva vas ne vežejo, samo nekakšne čisto zunanje potrebe. Se ti ne zdi, da živiš tu nekam na pol?

STANA: Živim, kakor pač morem. Svoje življenje sem si uredila, kolikor je bilo mogoče, jaz —

ANDREJ: Tu si želite vsi »kolikor je mogoče« po svoje urediti življenje. Toda v tem »kolikor je mogoče« ste si tako na poti, tolikokrat zadevate drug ob drugega — (se tiho zasmije) — ne, ne, Stana, ne boš me preverila.

STANA: Kaj pa prav za prav hočeš od mene?

ANDREJ: Zase, konkretno, nočem ničesar. Pripovedujem samo to, kar si na skrivaj ti sama misliš. Je tako?

STANA (vstane, gleda skozi okno): Mogoče.

ANDREJ (se znova tiho zasmije): Mogoče! (Stopi k njej.) Glej, Stana, tu sem zdaj prvič po šestih letih... Če mi je kaj do koga v tej hiši... Ves ta čas te že gledam... Zelo si se spremenila... Škoda te je, Stana!

STANA (se obrne, naslonjena na okno mu gleda naravnost v obraz): No, in?

ANDREJ: Z ljudmi je že tako, Stana, da gredo samo navzgor ali navzdol. Mogoče je živeti v tej hiši in ne stremeti nikamor ali pa stremeti le na videz. Resnično stremeti in živeti tu, to pa ni mogoče.

STANA (ga nepremično gleda): Veš, kaj jaz hočem?

ANDREJ: No?

STANA: Poročiti se mislim.

ANDREJ: Tako? To ni nič posebnega. Čemu pa je to treba skrivati? Mar tvoj fant ni pogodu očetu?

- STANA: Saj ga niti ne pozna... Veš, ločen je... Prav za prav niti ni ločen... formalno, pravno... Ampak jaz nočem več čakati. — Ne, ne misli, da bežim odtod... ampak to ni več kraj zame. Po svoje hočem živeti.
- ANDREJ: Glej jo no! Kdo bi mislil, da bo v tej hiši prišlo do takih dejanj! — Kaj pa oče?
- STANA: Saj ne bo vedel. Izvedel bo šele potem. Pa od mene ne.
- ANDREJ (hodi): Pametna si, Stana. Hm! Jaz pa sem te imel ves čas v spominu kot tisto nekdanje majhno, zagrenjeno dekletce. Takšna zaprta, plašna dijakinja, čisto brezbarvno bitje.
- STANA: Drugačna nisem mogla biti. Kakšno mladost pa sem imela! Veš, kmalu po tvojem odhodu... Nekoč sem prišla prepozno iz šole, mama pa je menda mislila, da sem se potepala ali pa ji je kdo kaj natvezil, kaj vem... Čakala me je, in komaj sem vstopila, me je brez besede zagrabila za lase in me skoraj do krvi pretepla. Bila sem v devetnajstem letu! Takrat sem se zaprla na podstrešje — čisto resno sem se hotela obesiti...
- ANDREJ: Poznam to, poznam. Še v svojem dva in dvajsetem letu sem trepetal pred očetom, če sem pozno ponoči prišel domov.
- STANA (z dobrohotno ironijo): Veš kaj... Meni se pa zdi, da se le še nisi tako zelo odtrgal od vsega tega, kakor bi rad dokazal.
- ANDREJ (jo pogleda, po premolku): Pa si res pametna, Stana... Prav za prav... Prav imaš... menda me res vse to še malo boli...
- STANA (kakor prej): Za to ni treba posebne pameti. Saj te vidim, kako maščevalno uživaš v tem, kar se tule godi.
- ANDREJ (se zazre v tla, po premolku): Saj ne uživam, Stana... Ampak... ne morem pomagati... to je v meni. Nemara vse to res ni vredno, da bi človek tako vrtal... Tudi prijetneje bi bilo, ne videti ničesar. Toda... vidiš, Stana, jaz sem stal v tej hiši že od prve mladosti pred tako težkimi stvarmi, da sem moral preveč misliti, preveč iskati, preveč vrtati... Človek, ki je neprestano ogrožen, mora stvarem do dna... Moja edina obramba v življenju je jasnost, brezpogojna jasnost... In ta težnja je včasih močnejša kakor razum... to je že skoraj instinkt.
- STANA: Pa si samo zato prišel? Zakaj si se pa skrival pred Petkovškom in zdravnikom?
- ANDREJ (se ustavi tik pred njo, po premolku): Ti lahko zaupam?
- STANA (napeto): Mislim... mislim, da lahko...
- ANDREJ: Skrivam se.
- STANA: Pred kom?
- ANDREJ: Nisem ne kradel ne poneverjal, nikogar nisem ubil, torej —
- STANA (ga gleda, molči, nato tiho): Tako?
- ANDREJ: Nocoj odpotujem. Čez mejo.
- STANA: Boš... Te dolgo ne bo?
- ANDREJ: Ne vem, Stana. Nemara se vidiva zadnjikrat. — No, kaj me tako gledaš? Ti ni prav?
- STANA: Ne... zdaj ne... Zdaj bi rajši...
- (Nenađoma spodaj v pritličju ropot in glasovi.)

ANDREJ: Tiho! Zdravnik odhaja. Pogledj.

STANA (ga še trenutek gleda, potem mu naglo in odločno stisne roko, stopi k spodnjim stopnicam): V sprejemnico ga je peljal.

ANDREJ: No, zdaj mu bo razodel škandal. Sirota bo morala na cesto.

STANA: Kaj... kaj bo pa ž njo?

ANDREJ: Ne vem. Če ima kaj poguma za življenje, nič hudega. — Sicer pa ona tako in tako ne pride v poštev. Važna sta samo morala in dober glas ugledne družine Franja Galeta. Zaradi te morale in tega ugleda se takale dekleta že leta in leta zatekajo k lizolu, v vodo in pod vlak. Ampak to ni tragika. Tragika je monopol za tiste, ki varujejo moralo in ugled.

STANA: Kako moreš zdajle tako cinično —

ANDREJ: To ni cinizem, to je samo ugotavljanje. O teh obupanih dekletih toliko beremo, da smo postali že topi. To je kakor z brezposelnostjo.

STANA: Ampak nekaj je treba storiti...

ANDREJ: Kaj? (Premišlja.) No, predvsem jo je treba zavarovati pred očetom. Pojdi ponjo, v tvoji sobi jo skrijva.

STANA: Ampak —

ANDREJ: Se morda bojiš?

STANA: Ne! Ne!

(Stana steče v pritličje. Andrej stopi k spodnjim stopnicam, posluša. Stana pripelje iz pritličja blede, objokano Ančko.)

STANA: Tako, zdaj vas spraviva na varno, nič se ne bojte, vse bo dobro, Ančka.

ANČKA: Hvala, gospodična.

STANA: No, Ančka, pokonci glavo!

ANČKA: Da, gospodična... Ampak... tako se bojim...

STANA: Poslušajte, Ančka, v tej hiši ste samo v službi, tu vas plačujejo samo za vaše delo, vse drugo nikogar nič ne briga.

ANČKA: Da... Ampak... odpovedali mi bodo...

STANA: No, in kaj potem? Boljše službe, kakor je tale, menda ni težko najti, ne? Vam bomo že pomagali, Ančka, saj to ni najhujše na svetu. Samo korajžni bodite, nič drugega ni treba. No, pojdiva.

(Stana odvede Ančko v svojo sobo. Andrej si prižge cigareto, nervozno kadi. Čez hip se Stana vrne. Trenutek se nemo gledata.)

ANDREJ: Zdi se mi, kakor bi se ji nekako ne hotelo odtod. Nisi nikoli nič opazila... nič posebnega?

STANA: Ne vem. Kaj naj bi bila opazila? Jaz sem tako malo doma...

ANDREJ: Čudno. No, bomo videli. — Aha, stari gre.

(Iz pritličja priteče Gale, ves zaripel od jeze. Naglo se ustavi, težko sope. Naenkrat začne kričati neobvladano in topoumno.)

GALE: Marija! Marija! (Molk; glasneje:) Marija!!

GALETOVKA (priteče iz Emine sobe): Kaj pa je spet, za božjo voljo! Komaj je zaspala, pa tak direndaj!

GALE: Molči! Kdo te je kaj vprašal? Pokliči Ančko!

GALETOVKA: Ančko? Saj leži. Kaj pa je?

- GALE: Ti seveda nič ne veš, jasno! Krasna gospodinja! Zdaj naj se pa jaz s tem ukvarjam, ti pa, ki imaš punco vsak dan na očeh, ti ne veš nič! Cele mesece ima ž njo opraviti, pa ne vidi, kaj dela, kaj se godi, kakor koklja —
- GALETOVKA: Ampak ... se ti meša ali kaj?
- GALE: Tebi se meša, pa že dolgo! Pred tvojimi očmi se vlači, hodi cele mesece nosna okoli, ti pa —
- GALETOVKA: Križ božji! Kdo?
- GALE: Ančka, prismoda, kdo pa drugi! Zdajle, zdajle moram izvedeti, pa kar na lepem, od zdravnika!
- GALETOVKA: Moj Bog! Kako ...? Kdaj ...?
- GALE: Kaj jaz vem, ti bi pazila na to! — Svoje stvari naj pobere, pa naj izgine. Takoj, še danes!
- GALETOVKA: Ampak ... kar tako ji ne moremo odpovedati ... Dolžni smo ji ...
- GALE: O ti prekleta reč! Še to! Koliko je?
- GALETOVKA: Štiri sto.
- GALE (po kratkem premolku): Zakaj pa je nisi izplačala? Zakaj pa si gospodinjstva boljše ne urediš?
- GALETOVKA: Kako, s tistim denarjem, ki mi ga daješ?
- GALE: Drugod tudi ni boljše, pa si znajo pomagati. Kakšna oslarija, ostati pri poslu na dolgu! Da ti takoj čez glavo zrasede, da si takoj misli, da ima kakšne privilegije v hiši!
- GALETOVKA: Kaj se jeziš! Saj si sam rekel, naj tako napravim. Zdaj sem pa jaz kriva.
- GALE: Rekel, rekel! Če bi ti imela gospodinjstvo v redu, tudi jaz ne bi rekel.
- GALETOVKA: Da, da, zdaj se pa name izgovarjaš! Zmeraj si bil tak. Človek ti streže trideset let, dela zate, to je pa zahvala. (Solzenje.)
- GALE: Kdo je za koga delal? Kdo je garal? Si kdaj stradala pri meni? Kdo je hišo postavil? Zdaj naj jih pa še poslušam!
- GALETOVKA: Kdo jih več sliši od koga? Že trideset let —
- GALE: Tiho!
- GALETOVKA: Da, da, da, jaz naj zmeraj molčim, samo molčim in delam, kajpak, jaz sem neumna, ti pa vse veš, ti imaš zmeraj prav ...
- GALE: Boš tiho! To mi rajši povej, kje naj denar dobim. Samo kisati se znaš, jaz pa naj zmerom vse sam uredim! Samo vleci, vleci, vleci, dokler moreš! — Punca mora izginiti! Ne trpim je več v hiši, in amen! — Ni nobenega denarja pri hiši?
- GALETOVKA: Toliko ne. Konec meseca smo ... saj sam veš ...
- GALE (Stani, v zadregi): Lahko ti mogoče posodiš?
- STANA: Žal mi je — nimam.
- GALE: Kajpada, za kino se pa zmerom najde denar. (Stoji, se drgne po bradi.) Nič, k vragu, jutri si nekje izposodim, potem naj se pobere. Kar pripravi naj se. (Začne kričati:) Ančka! Ančka! (Galetovkini:) Stopi ponjo!
- (Galetovkina hoče oditi, Stana jo zadrži.) (Se nadaljuje.)

in ki so mu držaji naočnikov zlezli izza ušes visoko na plešasto glavo; vam ne bo sodil črni kup nesreče sodnik Gazan, ki se je naslonil s širokimi pleči na grški steber ob sedežu! Vsem tem sodnikom in družbi, ki jo predstavljajo, je sodil in jim postavil večni spomenik Daumier.

Globe so deževale na Philiponov list. Saj je prav za plačevanje glob ustanovil prilogo »Association mensuelle lithographique«. Ker so sotrudniki lista »Caricature« čutili, da se bliža konec tiskovni svobodi, so postajali od dne do dne bolj žolčni. 14. maja 1835 je izšla litografija »Vous avez la parole...«, ki je pokazala bodočo usodo francoskega tiska pod Louisom-Philippom. Sodnik, ki je zavihal rokave in se s komolci naslonil na vzvišen oder, pravi s satanskim nasmehom obdolžencu: »Dajem vam besedo, pojasnite nam vse, svobodni ste.« Obdolžencu pa so zavezali usta z belim robcem in trije sodniki z zavihanimi rokavi ga držijo za roke, da se niti ganiti ne more. Da, taka je »popolna svoboda govora — toda v mejah zakona«. V ozadju obglavljata dva sodnika podobnega obdolženca.

27. avgusta 1835 je izšla zadnja številka lista »Caricature«. V silni umetnini je 27-letni Daumier spraševal, ali je bilo vredno, bojevati se za svobodo. Trije, ki so v julijskih dneh 1830 padli za svobodo, so dvignili težko marmorno ploščo na grobu in se ozirajo naokoli. Kaj vidijo njihove žalostne oči? Na levi se vije dolgočasna procesija za banderi — znamenje, da se je vrnilo pobožnjakarstvo, proti kateremu so se borili pod Karlom X.; na desni preganja policija na konjih mirne meščane in udriha po njih s sabljami — znamenje, da je pod vlado finančnih in industrijskih kapitalistov prav tako v navadi policijski teror kakor pod fevdalnimi plemiči.

Za duha se je začela strahovlada — kakor je dejal o tiskovnih zakonih Louisa-Philippa pesnik Lamartine. Daumierova politična doba se je nehala. Umetnik je obvladal sredstva, s katerimi je izražal svoje misli in svoja čustva, do skrajnosti. (Se nadaljuje.)

MED ŠTIRIMI STENAMI

DRAMA V TREH DEJANJH — IVO BRNČIČ

STANA: Počakaj, ne hodi. Spodaj je ni.

GALE: Kje pa je?

STANA: Tukaj je, pri meni. (Pokaže.)

GALE: Kaj pa dela tukaj?

STANA: Nič. Ampak nobenega kričanja ni treba — ne njej ne tebi.

GALE: Aha, torej tako! Komplot! Vzorni otroci! Takole polena metati očetu pod noge, kaj, zmeraj držati z drugimi, jasno, saj stari osel tako ni za nič drugega... Takoj naj pride ven!

STANA (stopi k vratom svoje sobe in se nanje nasloni): Ne.

GALE: A tako, zdaj se misliš pa še ti upirati! Kaj te briga, kaj imam jaz opraviti s svojo služkinjo?

STANA (strastno): Zdaj ni več tvoja služkinja, jutri jo vržeš na cesto,

sirota je, ki ji je treba pomagati, ne pa jo sadistično mučiti! Odpo-vedal ji boš, stvar je opravljena, to ji lahko tudi jaz povem — kaj je treba še kričati nad njo!

GALE: Seveda, sirota, ta je pa lepa! Čisto navadna vlačuga je, jaz nočem, da mi tu skoti svojega pankrta, jaz ne trpim bordela v svoji hiši!

STANA: Res, prekrasno govoriš. Zelo olikan in plemenit gospod!

GALE: Tiho! To je pa lepo, kaj, da ji daješ potuho, takile... takile... Jo boš spustila ali ne?

STANA: Ne pustim te naprej, in konec. To je moja soba.

GALE: Čigava pa je ta hiša, a? Izgini zlepa, ti pravim!

STANA: Dokler ti jo še plačujem, je ta soba moja in vanjo bo stopil samo tisti, ki mu jaz dovolim.

GALE: Sakrament! (Jo zgrabi za roko ter jo hoče odpahnuti.)

STANA (ga odrine): Nesramnež! Take surovosti spadajo v krčmo!

ANDREJ (naglo pristopi, ju loči): Dosti tega. (Galetu:) Če sam ne veš, kako se je treba vesti proti ženskam —

GALE Ti boš mene učil, ti! Takle... takle vagabund, takale fali-rana eksistenca, takale baraba... Vse si naščuval proti meni!

STANA: Mene ni nihče naščuval.

GALE (se mimo Andreja spet zažene nad Stano, jo brutalno popade za laket): Odpri, če ne —

STANA: Nazaj!

GALE: Ti se boš meni upirala, ti, ki nisi nič boljša kakor tistale... tistale... (Jo udari po roki.)

(Preden more Andrej to prepričati, se Stana vzburi in brez besede, nepri-čakovano, skoraj nehote useka Galeta po obrazu. Za hip vsi onemijo.)

ANDREJ: Stran!

GALETOVKA: Jezus Marija! Stana! (Plane naprej.)

(Zmeđa, prerivanje, ruvanje. Gale se takoj po udarcu vzburi kakor zadet, zamolklo grkne, se zamaje, se zažene nad Stano, trči ob Galetovko, ki se do-cela zmedena gnete med njimi. Andrej ga ustavi, mimogrede odrine Gale-tovko, potisne Galeta v stol in ga trdno drži. Stana stoji vzravnan, blede, presenečena od lastnega dejanja, pretresena; potlej si hipoma pokrije z ro-kami obraz, se iz skrajne napetosti zruši vase in izbruhne v nervozen jok.)

GALE (se otepa Andreja): Hudič... pusti me...

GALETOVKA (se vrže proti Stani): Ti, ti, ti... lastnega očeta —!

ANDREJ (jo zadrži): Mir! Mama, nazaj! (Galetu:) In ti sedi pri miru!

GALETOVKA: Jezus Marija, slabo mu je! Vode, vode! (Skoči k omari, prinese kozarec vode.) Pij, ná, Franjo pij...

GALE (zbiže v onemogli togoti kozarec po tleh, srši v Stano): Ti... ti boš mene... mene ti! (Jeclja, nenadoma začne ves iz sebe kri-čati:) Ven iz moje hiše! Vsi! Ven!

ANDREJ: Kaj razgrajaš! Bomo že šli, kadar bo treba.

STANA (se polagoma pomiri, si obriše solze, le glas se ji od časa do časa uduši v živčnem hlipanju): Tako... tako daleč pripravite človeka v tej hiši... Treba se je braniti s silo, kakor divjak... (Galetu:) Kaj me tako gledaš? Sam si kriv... iz vseh ljudi okoli sebe si naredil norce... kar nič me ne meči ven... Sama pojdem...

Nočem izgubiti pameti v tej hiši... Človek že ne ve več, kaj dela... Pavla si že čisto uničil... mene ne boš... Prav... Prav... Grem... Tega ti še nisem povedala — sama sem hotela oditi... Že zdavnaj... Že celo leto se pripravljam, da veš... Jutri odidem... Ti pa lahko kar stečeš v oglasni oddelek, moja soba je od jutri prosta... Opravili smo. Zbogom. (Odide naglo v svojo sobo, se zaklene.)

GALETOVKA: Stana! Stana!

(Andrej, ki je med tem spustil Galeta, tudi naglo odide po stopnicah navzgor. Gale dolgo sedi kakor odrevenel. Skrušeno, nebogljeno se opira z glavo na komolec. Galetovka ihti in vzdihuje. Gale malo manj ko joka.)

GALETOVKA: Moj bog! Moj bog!

GALE (govori med zateglim, čudnim ječanjem): Tako daleč pride človek, da ga tepe lastni otrok... Trideset let se trudiš in ubijaš... na koncu pa si čisto sam... Kdo je vsega tega kriv, kdo?

GALETOVKA: Franjo, saj ni... O moj bog!

GALE: Da, da, da, vse gre v nič, vse se podira... Lastni otroci... Kaj sem jim storil? Zdaj še ona... tista... (Si ruje s prsti po glavi.) Če bi me ne bil zadržal, bi jo bil... Ojoj...

GALETOVKA: Pomiri se, Franjo... Saj nemara ni tako hudo mislila...

GALE: Mene nič ne briga, kaj je mislila! Udarila me je! (Premolk.) To je bilanca: skoraj šestdeset let imaš, upokojenec si, se mučiš, da imaš kaj jesti, lastni otroci te tepo... Vsi so se izpridili... Pavel... to ni nič... Andrej — ta je izgubljen človek, nekakšen anarhist, vrag vedi, kaj... Hiša — jo postaviš, pa je že skoraj na bobnu... To ti ostane od življenja... Nič, čisto nič...

GALETOVKA: Ampak, Franjo, ne govori tako... Saj... saj sem jaz s tabo... in hišo imaš vendar...

GALE: Ah, kaj hiša! Saj ne bova večno živela! Za koga pa sem zidal, za koga sem se skoraj uničil? Za tuje ljudi — lastni otroci, ki si jim hotel zapustiti dom, pa beže kakor volkovi... Nikdar si nisem mislil, da bo tako... Dvajset, trideset let živiš z njimi, nazadnje pa postanejo čisto nekaj drugega kakor si mislil in pričakoval... Ne, ne... tega ne razumem... Sploh ničesar ne razumem... zakaj se ti vse, prav vse ponesreči? — Kakšni lepi otroci so bili, ko so bili še majhni! Andrej je bil tako resen in pameten — kaj vse sem pričakoval od njega! Komaj je prav razložil črke, je že pisal štorije: »Anton in race. Race so prišle k Antonu. Anton jih najprej pretepe, potem pa spodi...« Stana je vedno pravila, da bo zdravnica, ko bo velika. Kakšen srčkan frkolin je bil Pavel. Se spominjaš, kako je včasih, kadar smo imeli obisk, začel kar na lepem tako smešno tuliti: »Lačen, lačen...« — kakor bi bil zares stradal. Pozneje pa... čim bolj so rasli, bolj so se odtujevali... Za koga sem se mučil, za koga sem živel, kakšen smisel je imelo vse to?

GALETOVKA: Nehaj, Franjo, za božjo voljo, nehaj... Malo slivovke bi pil? Dobro bi ti delo...

GALE: K vragu s slivovko! Same neumnosti si zmeraj izmišljaš. S

tabo ni tudi nič pravega. Samo cmeriš se in vzdihuješ... Vse je zaman: pretrgaj se — ne moreš se izkopati... Trideset let se loviš nad brezdnom. Trideset let samo ta skrb: denar, denar, denar... Mislim sem, da nas bo teta rešila. Sedi ti na denarju, tu pa bi se vsi lahko rešili... Zdaj pa nič... Nič ne veš: ali... ali je bo konec, kdaj, kaj je s tistim prekletim denarjem — nič! In zdaj, zdaj je že najbrž prepozno. Na stara leta... otroci po svetu, ti pa tu s praznimi rokami...

GALETOVKA: Franjo, ne muči se s tem... Saj ni še nič izgubljeno. Saj še ne veš, kako je... Naj pogledava? Sem že poiskala...

GALE (ne razume, topo): Kaj?

GALETOVKA: Skrinjico... pri teti...

GALE: Kaj pa, če ni nič?

GALETOVKA: Bova videla. Nekaj mora biti.

GALE (oživlja): Kje pa je?

GALETOVKA: Tukaj sem jo skrila, med vrati. Samo ključka ni.

GALE (vstane, se nekaj časa oklevajoč prestopa, po premolku): No... pokaži... Bo že šlo tudi brez ključka... Poglej, ali spi.

(Galetovka stopi oprezno skozi sprednja vrata na levi. Slišati je, kako odpira notranja vrata, jih spet nalahno zapre. Gale prisluškuje na vse strani. Galetovka se vrne s starinsko srebrno skrinjico.)

GALE: Spi?

GALETOVKA: Spi. Pojdi.

(Odideta po prstih skozi zadnja vrata na levi. — Pomalem se mrači. Slišati je šumenje dežja, zdaj pa zdaj zalaja pes. Odmevi s ceste. — Stana — v klo-buku in plašču — pripelje iz svoje sobe Ančko, ki ji brezvoljno sledi, jo vodi proti stopnicam v pritličje.)

STANA (tiho): Tako, Ančka, nič se ne bojte. Pojdite lepo mirno doli, se zaklenite in počakajte, jutri pa pojdeva skupaj odtod. Jaz grem zdaj ven, kmalu se vrnem.

ANČKA: Da, gospodična... Hvala...

(Stana in Ančka odideta v pritličje. Slišati je, kako zaklepa Stana za sabo hišne duri. Potem molk. Nazadnje se odpro vrata Emine sobe, vstopi teta Ema, posušena, žilava starka, rumena in žolčna, v beli srajci in z belo nočno čepico na glavi, visoka, koščena, slabotna, da se komaj drži na nogah. Se oprijema mize, se naslanja na zid, vidno drhti; skraja govori zelo tiho, jokavo, topounno kakor prepaden otrok.)

EMA: Moj bog... Moj ljubi bog... Kje je? Tatovi... Na pomoč... (Stoji, se ziblje, težko tiha, se grabi za prsa, za grlo. Iz sobe obeh Galetovih se naenkrat zasliši kovinski zvok.)

GALE (zadaj): Drži vendar! Kaj si tako nerodna! Tako ne morem odpreti.

GALETOVKA (zadaj): Pazi — polomil jo boš...

(Ema se vzravna, obstane z odprtimi usti, se opoteče proti vratom, skozi katere je spet slišati —)

GALETOV GLAS: Ne gre. Z dletom je treba.

(Vrata se odpro, snop svetlobe pade v polmrak na odru in obsije belo Emينو postavo. Gale vstopi in skoraj trči vanjo; prepadeno krikne, odskoči. Za njim se prikaže Galetovka.)

GALETOVKA: Jezus Marija!

GALE: Za božjo voljo ... teta! Kaj pa delate tukaj?

EMA: Skrinjico ... Skrinjico ...

GALE: Pojdite leč, teta, kaj pa hodite taki okoli. Prehladili se boste. Ali vam ni zdravnik povedal ... Marija, pelji jo v sobo, hitro!

EMA: Ne ... Stran ... Pusti me ... Skrinjico ...

GALE: Kakšno skrinjico, vraga! Pojdite, tetka, no, spremiva vas. (Jo hoče podpreti.)

EMA (ga odrine): Pusti me! (Čedalje glasneje:) Daj mi skrinjico!

GALE: Ampak ... Kakšna skrinjica vam brodi po glavi? Bolni ste, kaj pa govorite! Leč pojdite.

EMA (zavrešči): Slišala sem! Lumpi, falotje, vrnite mi skrinjico! To je moje! Ukradli ste mi jo!

GALETOVKA: Bog nebeški, pomagaj ...

GALE: Če vam pravim, da nimam nobene skrinjice ...

EMA: Mojo skrinjico imaš ... tat! Vse sem slišala! Testament iščeta ... denar ... Goljufi, zato ste me trpeli pri sebi ... se mi prilizovali ... da bi me oplenili ... Saj vas poznam ... na mojo smrt prežite ... Še toplo bi me okradli ... Judeži! Počakajte, da umrem! Vse vam dam, vse ... ampak zdaj ne, zdaj nič! Dokler ne poginem, ne dam iz rok! Vrni mi skrinjico!

(Se zažene naprej, hoče v sobo. Gale jo prestreže. Ruvanje, hropenje.)

GALETOVKA: Moj bog ... moj bog ...

GALE: Teta, blazni ste ... Kam silite? Nikamor!

EMA: Tam je! Aha ... te imam ... tat! (Se Galetu skoraj iztrga.)

GALE (jo spet zagrabi, besno): V svojo sobo, marš! Konec! Zmešalo se vam je od starosti! Sakrament, deset let ste nam pili kri, deset let ste se redili na naš račun! Zdaj je dovolj! Jaz sem tu gospodar! Kdo je goljuf? Kdo je koga opeharil? Ti si nas oskubla! Zdaj se ne dam več vleči za nos! Marš, v sobo!

EMA: Pomagajte! Pomagajte!

GALETOVKA: Franjo, gredo, Franjo ...

GALE (pridušeno): Boš tiho, prekleta večča! (Hoče zatisniti Emi usta.)

EMA (grgra): Svi-nje ... Aaa ... (Se izvije Galetu iz rok, omahne nekaj korakov nazaj.) Ti ... ti ... ti si me že enkrat ogoljufal ... Vse ... vse bom povedala ... Aaa ... (Se nenadoma zgrabi za prsi, zahrope, pade podolgem po tleh.)

GALETOVKA: Teta!

(Oba stojita kakor okamenela. Čez nekaj trenutkov se Gale zgane, nekaj blebeta, se zmedeno vrti na mestu, skoči proti Emi.)

GALE: Nesiva ... Poznalo se bo, da je padla ... da ni v postelji ... (Po stopnicah navzdol priteče Andrej, zagleda Emo, ležečo v beli srajci v štirikotniku svetlobe, ki stopnjuje njene oblike do groteskni kontrastov. Andrej obstane, pogleda oba Galetova, plane k Emi, jo potipa, pa takoj odskoči z instinktivno kretnjo gnusa, kakor bi se bil dotaknil odurne živali.)

ANDREJ: Konec ... V tej loteriji sta torej dobila ... Čestitam.

(Odide naglo po stopnicah navzgor. Galetova stojita negibno. Pod okni laja pes. Naglo zavesa.)

Tretje dejanje: Priprave za pogreb. Andrej in Stana se pripravljata za odhod. Gale je živčno docela uničen: po Emi ni ostalo skoraj nič. Ko zaloti Ančko in Pavla v prepiru in izve, da je ta oče dekletovega otroka, požene sina na cesto. Andrej brani brata pred Galetom in tako pride med njima do poslednjega spopada in obračuna. Gale izgubi pod težo Andrejevih obtožb še zadnjo razsodnost ter se naposled vrže s pepelnikom v roki na sina. Andrej se ga ubrani in pred njegovim odhodom se izkaže, da je bila Ema na Dunaju Galetova ljubica, ko pa je na njen račun doštudiral, jo je zapustil. Andrej odide. Gale ostane sam in popolnoma strt. Iz Pavlove sobe strel. Panika v hiši. Andrej priteče, vlomi v Pavlovo sobo. Čez nekaj hipov se vrne. Gale blebeta: »Moj... moj... revolver...« Andrej: »Da, gospod, tvoj revolver... Skozi oči... Morda ostane živ... toda slep... Tam ga imaš. Pojdi si ga ogledat.. tvoj je...«

JERMANOV PROBLEM

VLADIMIR PAVŠIČ

Kdor raziskuje Cankarjevo literarno delo, da bi razbral in razpoznal iz njega najbistvenejše in hkratu najbolj zastrte strani njegove osebnosti, kdor išče v njegovih stvaritvah nekih žarišč, iz katerih bi osvetlil samo dno njegove človeške in idejne problematike, se mora pač z najtanjšim prisluhom pomuditi ob osebnosti njegovega Jermana v »Hlapcih«. Jerman je namreč v taki meri avtobiografski, njegova življenjska in idejna linija je tako vzporedna s Cankarjevo, njegov notranji ritem in njegov tragični spor je v tolikšni meri podoben Cankarjevemu, da dolguje tej identičnosti z avtorjem svojo živost, a tudi svojo nedognanost: kajti osebni problemi, ki so mučili in uničili Jermana, so bili tudi Cankarjevi osebni problemi, in v času, ko je pisal svoje »Hlapce«, zanj samega še nedokončno rešeni. Cankar namreč Jermanovega tragičnega konflikta niti ni jasno in določno postavil, kaj šele razrešil: do konca nam ni evidentno, zakaj se Jerman notranje nalomi in zlomi. Ali je jedro njegovega tragičnega problema v tem, da je, kakor pravi sam, preden govori svoje znamenite besede na zborovanju, »človek, ki ni rojen za junaški posel pa ga mora opravljati, ker se je svet tako zaobrnil«, ali pa je jedro njegovega tragičnega spora v tem, da sredi svojega udejstvovanja, sredi poti k visokemu smotru zdvomi v pravilnost te poti, v upravičenost načina svoje borbe. Ali je zametek, kal, iz katere se razrase Jermanova tragedija, stvar njegovega etosa ali njegove osebnostne energije. Gre za to, ali je Jermanov dvom posledica njegove osebne nemoči, ali je ta osebna nemoč posledica njegovega dvoma, ali se je ta njegova nemoč razrasla iz razjedajočega dvoma, ali pa je ta dvom vzniknil iz njegove nemoči.

Odkod to nesoglasje v »Hlapcih«? Ali je bilo že od vsega početka v samem najprvotnejšem Cankarjevem doživetju te umetnine, ali se je morda pojavilo šele med njenim nastajanjem zaradi kakršnihkoli prenavljanj in spreminjanj v avtorjevem miselnem svetu?

Zdi se mi, da prvotno tega nesoglasja v Cankarjevi zamisli, v nje-